

- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- HORGER ANTAL 1941. Páros magánhangzóváltozások. *Magyar Nyelv* 37: 12–16.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár. Elektronikus adatbázis, a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. <http://corpus.nytud.hu/mnsz/> (2018. 05. 16.)
- MTSzt. = *Magyar történeti szövegtár*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. <http://mnsz.nytud.hu/> (2018. 05. 16.)
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1–[6]. Főszerk. ITTÉZS NÓRA. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006–[2016].
- PAIS DEZSŐ 1958. Az egy számnév meg az így határozószó. *Magyar Nyelv* 54: 52–61.
- PÁVEL ÁGOSTON 1976. *Válogatott tanulmányai és cikkei*. Szombathely, Vas megye Tanácsa Végrehajtóbizottsága.
- PÁVEL ÁGOSTON 1986. *Válogatott műfordításai és versei*. Szombathely, Vas megye Tanácsa Végrehajtóbizottsága.
- STULLI, JOACHIM 1801. *Lexicon latino-italica-illyricum ditissimum, ac locupletissimum, in quo adferentur usitatiores, elegantiores, difficiliores earundem linguarum phrases, loquendi formulae, ac proverbia* 1–2. Buda.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VégSz. = *A magyar nyelv szóvéghmutató szótára*. Szerk. PAPP FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Weöres Sándor 1964. *Tűzkút*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 1970. *Egybegyűjtött írások* 1–2. Magvető Kiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 2009–2013. *Egybegyűjtött költemények* 1–3. Helikon, [Budapest].
- Weöres Sándor 2013. *Elhagyott versek*. Helikon, [Budapest].
- www-1 = <https://prom.ua/Varenichnitsa.html> (2018. 05. 16.)
- www-2 = <https://tiu.ru/Varenichnitsa.html> (2018. 05. 16.)

BÜKY LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem

Emészt és enyészik

Két ismeretlen vagy bizonytalan eredetű mai magyar igénk összekapcsolását, tövük közös voltának valószínűsítését kísérlem meg itt. Egyik a csak tárgyias igeként használt *emészt*, *megemészt* '(eledelt élő szervezet) feldolgoz/felhasznál', átvitt értelemben '(elme) megbirkózik (valamilyen gondolattal v. érzelemmel); gyötör'; *emésztli magát* 'gyötörődik', *elemészt* '(el)pusztít', a másik a nem tárgyias *enyész-*: (*el*)*enyészik* 'eltűnik, beivódik; (nap) lenyugszik; (el)pusztul'. Az ötletet egy törökkel rokon mongol ige, *singge-* 'emésztődik; enyészik, beivódik; (nap stb.) lenyugszik' és a belőle képzett, tárgyias *singgege-* '(meg)emészt, magába szív; hagyja/megvárja, hogy a nap elenyésszék', vö. 'to be absorbed into something; to dissolve (in liquid); to be imbibed, saturated; to be digested (of food); to set (of the sun)' (LESSING et al. 1995: 711b), jelentésköre sugallta, ami természetesen csak jelentésbeli párhuzam,

nem bizonyíték, és ugyanez érvényes a finn *hävitä* 'elenyészik; eltűnik (pl. a nap a hegy mögött), (köd) felszívódik; elvész', *hävittä* 'elpusztít' párhuzamára (a vogul *tēri-* igének csak 'pusztul, oszlik, enyészik' jelentését leltem). A kétszótagú mongol szóval szemben egyszótagú török *sing-* ige jelentése főképp abban különbözik a mongolétól, hogy égitestek lenyugvására nem használatos, vö. 'to sink into (something *Dat.*), to be absorbed, digested' stb., oszmán-törökben (1) 'to be digested'; (2) 'to sink in; to influence'; (3) 'to be beneficial'; (4) 'to hide oneself' (CLAUSON 1972: 833–834; hasonlóképp DTS. 500b). Tárgyas megfelelője *singür-*. A mongol ige kétszótagúsága lehet elsődleges, de eredhet abból, hogy a mongol nyelv névszó végén ugyan ismert, de ígető végén általában nemigen tűrt veláris, és egyáltalán nem alveoláris orrhangot (vö. török *ong-* 'fakul', mongol *ongyo-*; török *qan-* 'megelégszik', mongol *qang-/qanu-*, műveltető alakja: *qangya-* 'ki- v. megelégít'; török *sun-* 'nyújt; nyúlik', mongol *sung-/sunu-* 'nyúlik', de *sungya-* 'nyújt').

Az *emészt* ige és több származéka legalább a 15. század eleje óta van jelen a forrásokban, az *enyészik* és több származéka a 15. század óta, mint ezt az EtSz., SzófSz., TESz. és az EWUng. (2: 320, 323) tanúsítja. Eszerint az utóbbi igének műveltető, ma nem használatos *enyészt* származékára már a 14. sz. első feléből van adat (*enezette* 'occultasset; elrejtette, eltüntetve'), a nem tárgyas fő első adata a század második feléből való (*elenyéznek*).

16. századiak a következő idézeteim: Károli Gáspár Bibliájában így szól a Példabeszédek 21. fejezetének 25. verse: „A' restnek kívánsága *megemészt* ötet.” Malakiás 3, 6: „Mert én UR meg nem változom: ti, Jákób' fiai, azért nem *emésztettek-meg*”; Máté 23, 14: „mert a' szegény özvegyeknek házokat *meg emésztitek* hosszú könyörgésnek színe' alatt”; Jelenések 20, 9: „Istentől mennyből tűz szálla-alá, melly *meg-emészté* azokat [= Gógot és Magógot]”. Kecskeméti Vég Mihály 60. zoltára (1561?; RMKT. 4: 48–50) eképp könyörög: „Nagy szükségemben ne hagyj engemet, / Mert *megemészt* nagy bánat szívemet.” Temesvári János deák Béla királyról szóló énekében (1571; vö. még Heltai 1575: Krón. 53b: NySz. 1: 633) az *emészt* ige igekötővel és műveltető-szenvedő képzővel szerepel: „Emléközem arról régen is miként veszet, / Pogán Tatárokkal mint *meg / emésztettel*”. Ugyanebben az énekben igekötő nélkül: „Mind templom, mind város tűzzel *emésztetné*”. Heltai Gáspár krónikája (1575) a legendás csodaszarvasról írja Kézai nyomán: „Mikoron kedig annyira utánna siettenek volna a szarvasnak, hogy elérték volna az európabeli Scíthiát, ott *elenyészék* előttek a szarvas.” (46).

A 17. századi Zrínyi Miklós mindkét ígét használja verseiben, többször a tárgyast, egyszer a nem tárgyas *enyész-* tövet (vö. ZrínyiSz.). Íme egy példa híres-szép erkölcsi hitvallásából: „Befed az a kék ég, ha nem fed koporsó, / Óram tisztességes csak legyen utolsó. / Akár farkas, akár *emészen meg* holló: / Mindenütt felyül ég, a' föld leszen alsó.” Egy másik, az *emészt* ige *emésztetlenség* származékszavával: „Az álom sokszor Isten akaratjából vagon, sokszor csak az étkeknek füstölgő *emésztetlenségéből*”. Az Adriai tengernek syrenaia (1651) a szigetvári hősről mondja: „Hon az meleg hajnal pirossan fel tetczik, / Hon az sötét estve tengerben *enyészik*, / Hon az Eszak Tenger magában küszködik: / Hired mindenüt van, s mint nap, ugy tündöklük”.

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár 1568-ból és 1575-ből idézi a tárgyas *enyészt* igéből képzett *enyésztő* (*Enyztó* [= enyisztő]) 'méregkeverő' igenevet: „hogy valaki engem *Enyztonek* mondana”, és „*Enyzezteo* Newel fogtatta volt meg”, 1597-ből pedig az *enyész-* ígét: „az Kannagiarto vdwara(n) víz werem wala oda *enyészet* az víz, ne(m) folt az mas vdwaron által” (SzT. 3: 226) és Borsos Tamás naplójából ennek igekötős alakját

(1613): „az nyári házban alatt az földön egy igen szép, sokszegű, fejér márványkőből csinált csekme [’szökőkút’, vö. török *čāsmā* ’kút, szökőkút’, KAKUK 1973: 105], az kiben huddozott fel az szép víz tizenkét csöböl ismét ugyanott *elenyészett*” (2: 857). Ugyanott 1793-ból: „a’ közlebb *el enyészett* télen”, 1773-ból: *elenyészlik* (füst), 1830-ból: *elenyész* ’(ügyet) elsimit’, 1840-ból: *elenyésztet* ’(ügyet) elhallgat, elaltat’, illetve (2: 858) 1819-ből: *elenyésztetik* ’megszüntettetik; semmissé válik’. L. még *emészt* ’senyveszt’ (3: 168), *emésztő* ’senyvesztő, elenyésztő’, *emésztődik* ’senyved’ (3: 169), *elemészt* ’megesz; elrongyol; eltüntet’ (2: 854), *felemésztés* ’elemésztődés, sorvadás’ (3: 836) stb.

Nyelvjárási szótárainkból álljon itt még néhány érdekes adat. Az Ormánysági Szótár-ból (OrmSz. 127) valók a következők: *emészt* ’rágva, felfalva pusztít, mar; szid’. *Elemészt* [= szidással agyongyötör] *a feleségöm ha eszt mökhalli. Mindég asz mondi, ű eszt nem bíri, inkább elemészt magát. Kiemésztnek mindönömbűl. Soha vissza nem mén az uráhó, a Dráva feneke emészt mőg. Az idő mindönt mögemészt. Emisztelődik* ’gyöttri magát’.

Négy mondat BÁLINT SÁNDOR szegedi szótárából: *Ez a kis eső mingyá elenyészött a földbe* (SzegSz. 1: 328), *Valami méreggel emésztette el a feleségit* (376), *Nagyon emiszt a bánat miattad* (374), *Mindön pénzümet fölemésztötte az operáció* (425).

KÁLNÁSI ÁRPÁD cívis szótárából: *emiszt* (DCSz. 208), *elemisztőüdütt* (188), *lassan a tűz is elenyiszik* (i. h.), *elenyiszik* (i. h.), *napenyiszet* (619).

BALOGH LAJOS büki szótárából: *elemisztette magát* ’öngyilkos lett’ (BükiTsz. 53).

Az ÚMTsz. számos vonatkozó címszava közül idézem a következőket, képzett alakjuk vagy jelentésmeghatározásuk miatt: *elemésztődik* ’<... víz a földbe> beszívódik’ (2: 82), *(el)emészkedik* ’meghal’ (187), *elenyészlik* ’elenyészik; <gyümölcs> megrothad’, *elenyészlődik* ’elsatnyul’ (82), *(nap)enyészet*, apátfalvi *(t)eniszletődik* [= *enyészletődik*] ’enyészik, emésztődik’ (193).

Egy lutheránus gyászének kezdősora: „Immár a nap *elenyészett*.” Egy helvéciai hitvallású téli ének: „Úgy tetszik, halva fekszik a természet, / Mivel tündöklő fénye *elenyészett*.” (ÉK. 400).

Az 1569-ből való erdélyi *Enyzto/Enyezteo* [= *enyisztő/enyésző*] ’elemésztő, méregkeverő’ szó is azt sugallja, hogy a két igető, *enyész(t)*- és *emész(t)*- valaha azonos jelentésű volt. Valószínű, hogy mai különállásuk szóhasadás eredménye. A magánhangzóközi más-salhangzó-különbséget illetően BENKŐ LORÁND tanár úr hívta fel figyelmemet a *fénylik és fémlik* szavakbeli *ny* : *m* megfelelésre (l. pl. SZT. 4: 9, 1634-ből: „*femlik* vala ... kezében az szekercze”; 1745-ből: „talám sárkány lakik ott, és annak *femlik* a szeme”; EWUng. 1: 379). Ilyen a *hunyo* és *humó* (EWUng. 1: 588), az *iszonyú* és *iszamó* (EWUng. 1: 630–631) a *kanyarodik* és *kamarodik* ~ *karamodik* (EWUng. 1: 683), valamint a *szirony* és *szírom* (EWUng. 2: 1430) esete. L. még *kanyaró* < török *qızamuq* ’vörös kiütéssel járó fertőző betegség’ (CLAUSON 1972: 684: *kızla:muk* > *kızamuk* ’kanyaró’) vagy *qaramuq* ’konkoly’; csagatájban ’konkoly; egy piros gyümölcs; gyermekbetegség okozta fekete kiütés’, oszmán-törökben ’konkoly; vadszilva; kiütés’ (l. CLAUSON 1972: 660; DTS. 424: *qaramuq* ’konkoly’ és 450: *qızlamuq*, *qızamuq* ’kanyaró’); vö. TESz. (2: 353); EWUng. (1: 654); ESz. (375); WOT. (1: 489–490; ahol közelebbi csuvas rokon híján, LIGETI LAJOST követve a *qara* ’fekete’ szóból származó *qaramuq* alakot jelöli a *kanyaró* forrásául).

Hogy a göcseji *elemedik* ’eltűnik’, *elemmett* ’elmállott’ (ÚMTsz. 2: 81) szavak töve idetartozik-e, kérdéses. Az *enyekes* ’gennyes’ szóé (TESz. 1: 769) aligha. Az EWUng. (a TESz. ellenében is) joggal állítja, hogy az *enyészik* igét aligha lehet az *enyh* szóból szár-

maztatni, s hogy az *emészt* igének az *eszik* vagy az *emik* igéből való eredeztetése hangtani nehézségbe ütközik. Hasonló az ESz. ítélete. Az *emik* 'szopik' igével való rokonítás esetében jelentéstani nehézség is fennáll.

Hivatkozott irodalom

- BükiTsz. = BALOGH LAJOS, *Büki tájszótár*. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely, 2004.
- CLAUSON, SIR GERARD 1972. *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Clarendon Press, Oxford.
- DCSz. = KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Debreceni civis szótár*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 83. DE Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen, 2005.
- DTS. = *Древнетюркский словарь*. Ред. В. М. Наделяев, Д. М. Насилов, Э. Р. Тенишев, А. М. Щербак. Наука, Ленинград, 1969.
- ÉK. = *Közönséges isteni tiszteletre rendelt Énekes Könyv*. Hornyánszky Viktor, Pest, 1806.
- ESz. = *Etimológiai szótár*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS, *Magyar etimológiai szótár* 1–17. füzet. MTA, Budapest, 1914–1944.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. LORÁND BENKŐ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- Heltai Gáspár 1575. *Krónika az magyaroknak dolgairól*. KULCSÁR PÉTER bevezetőjével kiadta KULCSÁR MARGIT. Magyar Helikon, Békéscsaba, 1981.
- KAKUK ZSUZSA 1973. *Recherches sur la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károli Gáspár 1590/1794. Szent Biblia. Utrecht.
- LESSING, FERDINAND et al. 1995. *Mongolian-English dictionary*. The Mongolia Society, Bloomington, Indiana.
- OrmSz. = *Ormánysági szótár*. KISS GÉZA szótári hagyatékából szerk. KERESZTES KÁLMÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.
- RMKT. 4. = *Régi magyar költők tára* 4. Szerk. STOLL BÉLA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Budapest, 1941.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc., 1975–2014.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- WOT. = RÓNA-TAS, ANDRÁS – †BERTA, ÁRPÁD. 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2. Harrassowitz, Wiesbaden, 2011.
- Zrínyi Miklós, 1651. *Adriai tengernek syrenaia*. Kosmerovi Máté, Bécs.
- ZrínyiSz. = *Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*. Szerk. BEKE JÓZSEF. Zrínyi-könyvtár 5. Argumentum Kiadó, Budapest, 2004.

KARA GYÖRGY
Indiana University, Bloomington